

Katarzyna Krupska

Srebrne plakietki wotywne
z warsztatu toruńskiego złotnika
Jana Letyńskiego*

Jan Letyński był pierwszym Polakiem i katolikiem w toruńskim cechu złotniczym¹. Wcześniej zrzeszeni w nim byli jedynie protestanci, głównie pochodzenia niemieckiego, gdyż statut tej gildii z 1644 roku wyraźnie zakazywał przyjmowania do niej Polaków². Wśród licznie zachowanych

* Prezentowany artykuł powstał na marginesie badań związanych z przygotowaniem rozprawy doktorskiej: *Nowożytnie złotnictwo wotywne na ziemi chełmińskiej*, na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, pod kierunkiem dr. hab. Ryszarda Mączyńskiego, prof. UMK. Realizację wspomogły dwa granty Wydziału Nauk Historycznych UMK w Toruniu, nr: 1547-NH i 2012-NH w latach 2013–2014. Pragnę podziękować mojemu Promotorowi za życzliwe uwagi zgłaszane w trakcie redagowania niniejszego tekstu.

¹ E. Celińska, *Jan Letyński – złotnik toruński z połowy XVIII wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Toruńskiego. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo”, III, 1968, s. 191; K. Mikulski, *Pułapka niemożności. Społeczeństwo nowożytnego miasta wobec procesów modernizacyjnych (na przykładzie Torunia w XVII i XVIII wieku)*, Toruń 2004, s. 137.

² E. von Czihak, *Die Edelschmiedekunst früherer Zeiten in Preussen*, t. 2: *Westpreussen*, Leipzig 1908, s. 122, 142 n.; B. Makowski, *Sztuka na Pomorzu: jej dzieje i zabytki*, Toruń 1932, s. 72; S. Herbst, *Toruńskie cechy rzemieślnicze. Zarys przeszłości*, Toruń 1933, s. 221; E. Celińska, *op. cit.*, s. 165 n.; J. Samek, *Letyński Jan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 17, Wrocław 1972, s. 194; M. Woźniak, *Jan Letyński (ok. 1710–ok. 1780) złotnik*,

i dotychczas zidentyfikowanych dzieł, powstałych w tej pracowni dużą grupę tworzą srebrne plakietki wotywnie (il. 1–19).

Jan Letyński urodził się w Wąbrzeźnie w 1710 albo 1711 roku. Od roku 1725 przez pięć lat kształcił się w poznańskim warsztacie Wojciecha Derpowicza. Wiadomo, że w ramach obowiązkowej wędrowki czeladniczej odwiedził Kraków, Łowicz i Warszawę. Później przybył do Torunia, gdzie początkowo pracował jako partacz u miejscowych dominikanów³. W 1742 roku otrzymał tytuł mistrza, wtedy też został przyjęty do cechu. W niedługim czasie pozyskał dla wykonywanych prac polskich odbiorców, przede wszystkim przedstawicieli duchowieństwa. Dzięki temu dorobił się znacznego majątku, co najpewniej wzbudziło niechęć i zazdrość wśród innych mistrzów cechowych. W 1747 roku zarzucono mu fałszowanie srebra oraz podrobienie cechy miejskiej. Mimo tego incydentu trzy lata później obrany został kompanem, natomiast w 1752 roku objął funkcję starszego złotniczej gildii. W tym też roku oskarżono go o zdradę małżeńską, w wyniku czego został osadzony w więzieniu. Tam próbował popełnić samobójstwo. Rok później odebrano mu starszeństwo i rozpoczął się przeciwko niemu kolejny proces z cechem, który zakończył się w 1755 roku ugodą. Przez następne dziesięć lat pracował poza korporacją, zachował jednak prawo do znakowania własnych wyrobów. Dopiero w 1764 roku został powtórnie przyjęty do złotniczego stowarzyszenia⁴. Dawniej sędzo-

[w:] *Artyści w dawnym Toruniu*, red. J. Poklewski, Warszawa 1985, s. 122; K. Mikulski, *op. cit.*, s. 136 n.

³ E. von Czihak, *op. cit.*, s. 136; B. Makowski, *op. cit.*, s. 205 (w obu publikacjach czas trwania nauki określono na lata 1725–1729); E. Celińska, *op. cit.*, s. 165 n.; J. Samek, *op. cit.*, s. 194 (tu wymieniono także Lublin jako miejsce pobytu podczas wędrowki czeladniczej); M. Woźniak, *Jan Letyński...*, s. 115; T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Złotnictwo toruńskie. Studium o wyrobach cechu toruńskiego od wieku XIV do 1832 roku*, Warszawa 1988, s. 122; M. Woźniak, *Letyński Jan*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 3, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 53; A. Kucharski, K. Mikulski, *Letyński Jan*, [w:] *Toruński słownik biograficzny*, t. 5, red. K. Mikulski, Toruń 2010, s. 101.

⁴ E. Celińska, *op. cit.*, s. 165 n.; J. Samek, *op. cit.*, s. 194; M. Woźniak, *Jan Letyński...*, s. 115 n.; T. Chrzanowski, M. Kornecki, *op. cit.*, s. 122 (tu błędna data powtórne-go przyjęcia do cechu); M. Woźniak, *Letyński Jan...*, s. 53 n.; A. Kucharski, K. Mikulski, *op. cit.*, s. 101 n. Z zapisów z lat 1757–1758 wynika, że złotnik najpewniej już wcześniej zabiegał o ponowne przyjęcie do toruńskiej korporacji. Jednak ze względu na stawiane mu zarzuty (miał wedle zapisu źródłowego uwieść dwie albo trzy dziewczki), cech nie wy-

no, że zmarł w roku 1780 (lub krótko po nim), gdyż wtedy po raz ostatni notowany był w księgach cechowych⁵. Dopiero najnowsze badania archiwalne ujawniły, że jego śmierć nastąpiła dziewięć lat później⁶.

Dorobek artystyczny Letyńskiego został już dość dobrze rozpoznany⁷, jednak wykonane przez niego plakietki wotywne pozostawały na marginesie zainteresowań badaczy, mimo że w dotychczasowej literaturze przedmiotu właśnie srebrne wota zostały wskazane, wraz z monstrancjami, jako jego specjalność⁸. Najbogatszą literaturę zyskała najokazalsza realizacja wotywna z 1748 roku, złożona niegdyś w kościele śś. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty w Toruniu (a obecnie pozostająca w zbiorach tamtejszego Muzeum Okręgowego)⁹. Reszta wotów była zaledwie wzmiankowana. Teresa

raził na to zgody: J. Wojtowicz, *Studia nad kształtowaniem się układu kapitalistycznego w Toruniu. Stosunki przemysłowe miasta Torunia w XVIII wieku*, Toruń 1960, s. 8.

⁵ E. Celińska *op. cit.*, s. 172; J. Samek, *op. cit.*, s. 194; M. Woźniak, *Jan Letyński...*, s. 118; T. Chrzanowski, M. Kornecki, *op. cit.*, s. 122; M. Woźniak, *Letyński Jan...*, s. 54.

⁶ K. Mikulski, *op. cit.*, s. 137; A. Kucharski, K. Mikulski, *op. cit.*, s. 101.

⁷ Najważniejsze informacje dotyczące jego działalności artystycznej pojawiły się w dwóch artykułach monograficznych: E. Celińska, *op. cit.*, s. 165 n.; M. Woźniak, *Jan Letyński...*, s. 115 n., jak również w kilku hasłach słownikowych, z których kluczowe to: J. Samek, *op. cit.*, s. 194 n.; M. Woźniak, *Letyński Jan...*, s. 53 n.; A. Kucharski, K. Mikulski, *op. cit.*, s. 101 n. Niektóre prace zestawione zostały również w publikacjach poświęconych wyrobom złotniczym Torunia i innych miast Prus Królewskich: T. Chrzanowski, M. Kornecki, *op. cit.*, s. 86 n., 122 n.; M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne Prus Królewskich. Studium typologiczno-morfologiczne*, t. 1–2, Toruń 2012, *passim*.

⁸ M. Woźniak, *Jan Letyński...*, s. 118.

⁹ E. von Czihak, *op. cit.*, s. 137; B. Makowski, *op. cit.*, s. 205; L. Lepczy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, Kraków 1933, s. 285; E. Celińska, *op. cit.*, s. 168, 181, 186; J. Samek, *op. cit.*, s. 195; J. Myślińska, *Rzemiosło artystyczne i złotnictwo. Informator o zbiorach i wystawach stałych Działu Rzemiosła Artystycznego Muzeum Okręgowego w Toruniu*, Toruń 1975, s. 30; M. Woźniak, *Jan Letyński...*, s. 122; B. Szafraniec, *Matka Boska w płaszczu opiekuńczym*, [w:] *Ikonaografia nowożytnej sztuki kościelnej w Polsce*, red. J. S. Pasierb, *Nowy Testament*, t. 2: *Maryja orędowniczka wiernych*, Warszawa 1987, s. 42; T. Chrzanowski, M. Kornecki, *op. cit.*, s. 123; M. Woźniak, *Plakietka wotywna*, [w:] *Ars sacra. Dawna sztuka diecezji toruńskiej. Katalog wystawy*, Muzeum Okręgowe w Toruniu, red. M. Woźniak, Toruń 1993, s. 100 n.; M. Woźniak, *Letyński Jan...*, s. 54; K. Kluczajd, *Unikatowe plakietki wotywne w toruńskim muzeum*, „Przegląd Artystyczno-Literacki”, X, 2001, nr 1/2, s. 130, 132; *idem*, *Skarby toruńskiej katedry. Katalog wystawy*, Muzeum Okręgowe w Toruniu, Toruń 2002, s. 53; A. Kucharski, K. Mikulski, *op. cit.*, s. 103; J. Domaśłowski, *Wyposażenie wnętrza*, [w:] *Bazylika katedralna św. Janów w Toruniu*, red. M. Biskup, Toruń 2003, s. 218; M. Gradowski, M. Pielas, *Katalog złotnictwa w zbiorze dokumentacji*

Mroczo wymieniła sześć tabliczek z fary w Chełmnie¹⁰. Z tych trzy – pierwsza z wizerunkiem *Piety* (znakowana), druga z wyobrażeniem Matki Boskiej z Dzieciątkiem, opatrzona w jej opinii cechą probierczą H w kole, oraz trzecia, która miała powstać w roku 1757 – zostały mu atrybuowane niesłusznie¹¹. Obie pozbawione są jego cechy imiennej, więc nie można ich uznać za wyroby tego warsztatu. Te same wota chełmińskie wymienili również Tadeusz Chrzanowski i Marian Kornecki, dodatkowo przywołując jeszcze po dwa z Ostrowa nad Gopłem i Chełmonia oraz pojedyncze z Golubia-Dobrzynia, Dźwierzna, Młynca Drugiego i Unisławia¹². Powyższe informacje pojawiły się także w najnowszym biogramie Letyńskiego, opracowanym przez Adama Kucharskiego i Krzysztofa Mikulskiego¹³.

Kolejne plakietki, pochodzące z pracowni tego toruńskiego złotnika, udało się zidentyfikować Michałowi Gradowskiemu i Magdalenie Pielas¹⁴. W kolekcji chełmińskiej odnotowali ich pięć i jedną, która mogła być – ich zdaniem – opatrzona znakiem mistrzowskim Letyńskiego¹⁵. Tabliczka ta nie jest ocechowana, dlatego też najpewniej nie była jego dziełem. Wedle tegoż opracowania trzy, a nie dwie donacje – jak dotychczas przypuszczano – znajdują się w kościele w Ostrowie nad Gopłem, dwie w Szynwałdzie oraz po jednej w Boleszynie, Gnieźnie, Grzepsku (obecnie zaginione), Kościelcu, Lubawie, Markowicach, Pieraniu i w toruńskim koś-

specjalistycznej Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie, t. 1, s. 795; K. Kluczajd, *Plakietka wotywna*, [w:] *Klejnot w koronie Rzeczypospolitej. Sztuka zdobnicza Prus Królewskich. Katalog wystawy*, Muzeum Narodowe w Gdańsku, red. C. Betlejewska, t. 1: *Eseje*, Gdańsk 2006, s. 144; M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 247, t. 2, s. 273.

¹⁰ *Katalog zabytków sztuki w Polsce* (dalej: *KZS*), t. XI: *Województwo bydgoskie*, z. 4: *Dawny powiat chełmiński*, oprac. T. Mroczo, Warszawa 1976, s. 23. Badaczka tyle samo wymieniła ogólnikowo w: T. Mroczo, *Sztuka Chełmna do końca XVIII wieku*, [w:] *Dzieje Chełmna. Zarys monograficzny*, red. M. Biskup, Warszawa 1987, s. 194.

¹¹ *KZS*, t. XI, z. 4, s. 23.

¹² *KZS*, t. XI, z. 8: *Powiat inowrocławski*, oprac. T. Chrzanowski, M. Kornecki, Warszawa 1974, s. 43; T. Chrzanowski, M. Kornecki, *op. cit.*, s. 89, 123.

¹³ A. Kucharski, K. Mikulski, *op. cit.*, s. 103.

¹⁴ W publikacji skatalogowane zostały również dzieła, które zostały już wcześniej zidentyfikowane: M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 76, 143, 227, 459, 795.

¹⁵ *Ibidem*, s. 61 n., 64, 67.

ciele św. Jakuba¹⁶. Wiadomo również, że Muzeum Okręgowe w Toruniu zakupiło w 2005 roku wykonane przez Letyńskiego wotum o nieustalonym dotąd pochodzeniu¹⁷. Wybrane tabliczki, powstałe w pracowni tego mistrza, zostały także ostatnio zaprezentowane w monografii złotnictwa Prus Królewskich, przygotowanej przez Michała Woźniaka¹⁸. Tam też niesłusznie, za Teresą Mroczo, przypisana została temu rzemieślnikowi jedna z plakietek chełmińskich¹⁹. Autorem tej donacji – w świetle ustaleń Michała Gradowskiego i Magdaleny Pielas – był inny złotnik, Johann Lehnert, działający w Gdańsku w latach 1747–1792²⁰.

Przeprowadzona kwerenda terenowa ujawniła jeszcze kilkanaście dotąd nieznanych prac Jana Letyńskiego. W Lipinkach zachowało się do dziś dziesięć plakietek, które zostały odnotowane niegdyś we wstępnej inwentaryzacji do *Katalogu zabytków sztuki w Polsce*²¹. Dwie inne blachy znajdują się w sanktuarium w Wąbrzeźnie oraz jedna, o niewiadomej proweniencji, obecnie eksponowana jest w Muzeum Archidiecezji Warszawskiej; nie były one dotychczas prezentowane w literaturze przedmiotu²². W farze w Nowym Mieście Lubawskim zachowało się również wotum, z przysłoniętą obecnie dolną i górną krawędzią, które ze względu na podobieństwa

¹⁶ *Ibidem*, s. 33, 216, 256, 336, 402, 446, 526, 530 n., 559, 744 n.

¹⁷ K. Kluczwajd, *Srebro toruńskie i inne nabyte do kolekcji Muzeum Okręgowego w Toruniu (1992–2008)*, „Rocznik Muzeum w Toruniu”, XVII, 2008, s. 56, 65, 80.

¹⁸ M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 240 n.

¹⁹ *Ibidem*, s. 243.

²⁰ M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 909; Fototeka Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa (dalej: IZIK), nr 123258 (tu również błędnie atrybuowana Janowi Letyńskiemu).

²¹ Instytut Sztuki PAN w Warszawie (dalej: IS PAN), sygn. 59, *KZS, Województwo olsztyńskie. Powiat nowomiejski*, oprac. I. K. Trybowski, O. Zagórowski, [Warszawa] 1954, mps, s. 21 n.

²² Być może wotum to złożone zostało niegdyś w kościele św. Janów w Toruniu przy ołtarzu dedykowanemu założycielowi Towarzystwa Jezusowego lub św. Franciszkowi Ksaweremu, ponieważ w XVII i XVIII w. notowane były tam srebrne plakietki: K. Krupska, *Srebrne wota z toruńskiego kościoła św. Jana Chrzyciela i św. Jana Ewangelisty w okresie nowożytnym*, [w:] *Stare i nowe dziedzictwo Torunia*, red. J. Raczkowski, Toruń 2013, s. 254 n. Innym ośrodkiem, w którym rozwinął się kult św. Ignacego Loyoli, był kościół w pobliskim Młyńcu Drugim, wzniesiony jednak przez toruńskich jezuitów dopiero w 1750 r.: T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Wota srebrne. Z badań nad sztuką sarmatyzmu w Polsce*, „Biuletyn Historii Sztuki”, XXXII, 1970, nr 2, s. 210 n.

formalne do zabytku z Grzebska, należy uznać za wyrób pochodzący z tej pracowni.

Na obecnym etapie badań wskazać więc można łącznie czterdzieści srebrnych tabliczek wotywnych. Najwięcej jego plaketek fundowanych było do kościołów znajdujących się na ziemi chełmińskiej, nieliczne zachowały się na Kujawach, a także na północnym Mazowszu i w Wielkopolsce. Tereny te wskazywane już były w literaturze przedmiotu jako podstawowy rynek zbytu wytworów toruńskich złotników²³. Najpewniej z żadnym innym miejscowym rzemieślnikiem nie można powiązać tak znacznej liczby wotów, jak właśnie z Janem Letyńskim. Jego największym konkurentem w tej dziedzinie – co słusznie zauważył Michał Woźniak – był działający w podobnym czasie w Toruniu Michael David Hausmann²⁴.

Zachowane srebra opatrzone zostały *signum* złotnika, składającym się z jego inicjałów – IL – o zróżnicowanych kształtach. Zgodnie z ustaleniami Michała Gradowskiego i Agnieszki Kasprzak-Miler używał on aż sześciu znaków mistrzowskich, którymi stemplował swoje wyroby²⁵. Przeważnie jednak na wotach pojawiała się punca oznaczona przez oboje badaczy literą A. Cecha ta – ich zdaniem – miała występować na wczesnych dziełach Letyńskiego opatrzonych znakiem miejskim, będącym w użyciu w latach 1728–1750, jak i tym stosowanym wyłącznie w 1750 roku²⁶. Do tych ustaleń należy wprowadzić pewne uzupełnienia. Oznaczenie takie wybite zostało na srebrnej blasze z Markowic z 1742 roku, tej z Muzeum Archidiecezji Warszawskiej z 1746 roku, jak również na plakietce pochodzącej z kościoła śś. Janów w Toruniu z roku 1748; wszystkie one pozbawione są stempla miejskiego (il. 1–3)²⁷. Natomiast oba znaki – miejski i warsztatowy – ma dziesięć tabliczek z kościoła w Lipinkach, wszystkie powstałe w 1750 roku

²³ M. Woźniak, *Sztuka złotników toruńskich okresu manieryzmu i baroku*, Warszawa 1987, s. 6.

²⁴ *Idem*, *Jan Letyński...*, s. 118.

²⁵ M. Gradowski, A. Kasprzak-Miler, *Złotnicy na ziemiach północnej Polski*, cz. 1, *Województwo pomorskie, kujawsko-pomorskie i warmińsko-mazurskie*, Warszawa 2002, s. 198.

²⁶ M. Gradowski, *Znaki na srebrze. Znaki miejskie i państwowe używane na terenie Polski w obecnych jej granicach*, Warszawa 2001, s. 141 n.; M. Gradowski, A. Kasprzak-Miler, *op. cit.*, s. 198.

²⁷ M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 62, 446, 795; Fototeka IZIK, nr 127377–127378, 138529–138530.

(il. 5, 6, 15–19). Reszta wotów pozbawiona jest elementów pozwalających na ich dokładne datowanie, toteż na obecnym etapie badań nie można ustalić do kiedy złotnik wykorzystywał powyższą cechę²⁸.

Niewiele wotywnych realizacji powstałych w warsztacie Letyńskiego opatrzonych zostało cechą miejską Torunia. Jedynie wspomniana już grupa plakietek z Lipinek i jedna z Chełmna mają taki znak, będący w użyciu wyłącznie w 1750 roku (il. 4–6, 15–19)²⁹. Michał Woźniak wyraził pogląd, że dzieła Letyńskiego wykonane właśnie w tym roku oraz na początku 1760 pozbawione były takiego stempla. W jego opinii po wprowadzeniu w 1749 roku zmian w roli cechowej dość często zdarzało się, że toruńskie wyroby w ogóle nie miały tego oznaczenia, co zazwyczaj wiązało się też z korzystaniem z gorszej jakości srebra³⁰. Do podobnych wniosków doszli również Tadeusz Chrzanowski i Marian Kornecki, stwierdzając, że złotnik znakował swoje wyroby wyłącznie warsztatowo, kiedy pozostawał poza cechem³¹.

Pewne wątpliwości nasuwają jednak najstarsze jego dzieła. Zarówno na plakietce z Markowic, ufundowanej w 1742 roku, jak i na blasze z Muzeum Archidiecezji Warszawskiej, złożonej cztery lata później, znajdują się tylko cechy imienne Letyńskiego (il. 1–2)³². Na wotum z kościoła śś. Janów w Toruniu, powstałym w 1748 roku, widnieje zaś podwójny jego stempel: przy płaszczu Matki Boskiej oraz w lewym, dolnym rogu (il. 3)³³. W taki sposób znakowane były wyroby wykonane z surowca dostarczonego przez zamawiających³⁴. Uznać zatem należy, że użyty kruszec najpewniej pocho-

²⁸ Znak ten odnaleźć można jeszcze na tabliczce z Boleszyna, dwóch z Chełmna i Chełmonia oraz po jednej blasze z Dźwierzna i Gniezna: M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 33, 62, 64, 76, 143, 216; Fototeka IZIK, nr 130942, 123302–123303, 124425, 124426, 122027, 132339–132340.

²⁹ M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 62; Fototeka IZIK, nr 138529–138530.

³⁰ M. Woźniak, *Letyński Jan...*, s. 118.

³¹ T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Złotnictwo toruńskie...*, s. 17.

³² M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 446; Fototeka IZIK, nr 127377–127378.

³³ M. Woźniak, *Plakietka...*, s. 100 n.; K. Kluczajd, *Skarby toruńskiej...*, s. 53; *eadem*, *Plakietka...*, s. 144; Fototeka IZIK, nr 138529–138530. Michał Gradowski i Magdalena Pielas odnotowali jedynie jedną puncę imienną, umieszczoną przy skraju płaszczu Matki Boskiej, która w ich opinii przebita została na innym znaku: M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 795. Drugie *signum* odpowiada cesze warsztatowej, oznaczonej przez badaczy literą A.

³⁴ M. Gradowski, *op. cit.*, s. 141.

dził od fundatorek, którymi były – zgodnie z inskrypcją – miejscowe pan-ny służebne³⁵.

Jedynie pięć wotów ma również cechę probierczą, która jako gwarant jakości srebra na stałe zaczęła obowiązywać w Toruniu w 1767 roku³⁶. Na jednej z plakietek chełmińskich wybito literę M w kole, odnoszącą się do Jeana Mazarguila, sprawującego tam funkcję probierza w latach 1767–1775 (il. 7)³⁷. Taki znak pojawił się jeszcze na wotum z Muzeum Okręgowego w Toruniu, Grzebska i Wąbrzeźna (il. 8–10)³⁸. Wedle Michała Gradowskiego i Magdaleny Pielas jedna z tabliczek z kościoła parafialnego w Ostrowie nad Gopłem, fundowana przez Wojciecha i Magdalenę Tarnowskich, została ocechowana przez jego następcę – Michaela Davida Hausmanna³⁹, który jako starszy złotniczej korporacji w latach 1775–1784 oznaczał wyroby lokalnych twórców cechą, składającą się z inicjału H w kole⁴⁰.

Dość często na wyrobach Letyńskiego pojawiały się cechy liczbowe informujące o jakości użytego kruszcu. Wspomniany statut korporacji z 1749 roku dopuszczał korzystanie z niższej próby, której oznaczenie należało umieścić na ukończonych przedmiotach, bez konieczności wybicia gwarancji miejskiej. Dla przykładu wcześniejsza rola z roku 1644 narzucała wykonywanie wyrobów z 12-lutowego metalu⁴¹. Plakietka z Chełmna z 1750 roku została przygotowana ze srebra o wysokiej 13-lutowej próbie

³⁵ Wedle Jerzego Domasłowskiego donację uczyniły członkinie Bractwa Opatrzności Boskiej: J. Domasłowski, *op. cit.*, s. 218.

³⁶ T. Chrzanowski, M. Kornecki, *op. cit.*, s. 17; M. Gradowski, *op. cit.*, s. 141.

³⁷ T. Chrzanowski, M. Kornecki, *op. cit.*, s. 17; M. Gradowski, *op. cit.*, s. 142, 144; M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 62; M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 243, t. 2, s. 264; Fototeka IZIK, nr 123298–123299. *KZS*, t. XI, z. 4, s. 24 (tu bez atrybucji).

³⁸ K. Kluczajd, *Srebra toruńskie...*, s. 56, 65, 80; M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 256; Fototeka IZIK, nr 82094–82095.

³⁹ M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 531 (tu czas jej powstania określono na lata 1775–1780); Fototeka IZIK, nr 127939 (tu również pojawiła się informacja o cesze Michaela Davida Hausmanna). Tadeusz Chrzanowski i Marian Kornecki nie odnotowali wybitego na plakietce znaku probierczego. Ponadto określili czas jej powstania na ok. 1776 r.: *KZS*, t. XI, z. 8, s. 43.

⁴⁰ T. Chrzanowski, M. Kornecki, *op. cit.*, s. 17; M. Gradowski, *op. cit.*, s. 142, 144.

⁴¹ *Ibidem*, s. 140.

(il. 4)⁴². W kolekcji lubawskiej zaś znajduje się częściowo pozłacana blacha, na której wybito liczbę 12⁴³. W świetle przywołanej roli cechowej z połowy XVIII wieku dzieła wykonane z kruszcu o takiej wartości winny być opatrzone również znakiem Torunia⁴⁴. Plakietka ta nie została jednak nim ocechowana, być może powstała w latach 1755–1764, w trakcie działalności złotnika poza tą korporacją. Zachowane dzieła wskazują, że rzemieślnik korzystał przede wszystkim z gorszej jakości, 11-lutowego, materiału⁴⁵. Odnaleźć można również realizacje, które mają wybitą marną próbę 8-lutową – wotum z Chełmna i Grzebska, oba z lat 1767–1775 (il. 7, 9)⁴⁶.

Prawie wszystkie zachowane wota pochodzące z pracowni Jana Leżyńskiego mają kształt prostokąta o falistej krawędzi, tylko jedna z blach z Chełmonia ma formę kwadratu⁴⁷. Plakietka z 1748 roku zamknięta została rozczłonkowanym łukiem nadwieszonym (il. 3), odcinkowym zaś dzieło z Grzebska z lat 1767–1775 (il. 9) oraz dwa z Ostrowa nad Gopłem, pierwsze z 1776 roku, drugie powstałe między 1775 a 1784 ro-

⁴² M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 67; M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 240; Fototeka IZIK, nr 123321–123322. Teresa Mroczo niesłusznie odczytała próbę jako znak, składający się z inicjałów ET: *KZS*, t. XI, z. 4, s. 23.

⁴³ M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 402; Fototeka IZIK, nr 131479–131480.

⁴⁴ M. Gradowski, *op. cit.*, s. 140. Michał Woźniak określił niedawno czas jej powstania na 3 ćw. XVIII w.: M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 244

⁴⁵ Tę próbę wybito na dwóch plakietkach z Chełmonia i Szywnaldu oraz po jednej z Chełmna, Dźwierzna, Golubia-Dobrzynia, Młyńca, toruńskiego kościoła św. Jakuba, Unisławia i Muzeum Okręgowego w Toruniu: M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 62, 76, 143, 227, 744 n., 814; K. Kluczajd, *Srebra toruńskie...*, s. 55, 65; Fototeka IZIK, nr 124425, 124426, 127228–127229, 127230–127231, 123315, 122027, 125753, 124151–124152, 124153, 132353, 124915–124916. Ponadto z 11-lutowego srebra wykonano również dwie blachy z Wąbrzeźna.

⁴⁶ M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 62, nr 51/58; s. 256, nr 169/28; M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 243; Fototeka IZIK, nr 123298–123299, 82094–82095. Obie – zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami – opatrzone zostały również znakiem probierczym.

⁴⁷ M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 33, 62, 64, 67, 76, 143, 216, 227, 256, 336, 402, 446, 459, 526, 530 n., 559, 744 n., 774, 795, 814; Fototeka IZIK, nr 130942, 123298–123299, 123315, 123260–123261, 123302–123303, 123321–123322, 124426, 122027, 132339–132340, 125753, 130156, 127377–127378, 124151–124153, 127886–127887, 131479–131480, 127848–127849, 127228–127229, 127230–127231, 132353, 124915–124916, 124425.

kiem⁴⁸. Wykonane zostały głównie w technice repusowania, uzupełnionej rytowaniem, punktowaniem i fakturowaniem, które zastosowano przede wszystkim w partiach ornamentalnych.

W bordiurach tabliczek można odnaleźć głównie skromne perlkowania (il. 2, 4–6, 10, 13–19). Wyjątkowo na najwcześniejszym jego dziele, częściowo złożonym, znajduje się prostokątna ramka zwieńczona łukiem wklęsło-wypukłym z uskokiem, utworzona z półwałka (il. 1). Dodatkowo w górnych narożach blachy umieszczono dwie rozety⁴⁹. Oprócz tego pojawiały się także inne, bardziej rozbudowane dekoracje. Złotnik jako pierwszy w toruńskim cechu stosował nową ornamentykę rokokową, której stał się „czołowym reprezentantem”⁵⁰. Dość umiejętnie łączył ją z motywami charakterystycznymi dla późnego baroku⁵¹. Przykładem tego mogą być tabliczki z Grzebska z lat 1767–1775 i z Nowego Miasta Lubawskiego, obie najpewniej powstały w podobnym czasie (il. 9, 11)⁵². W ich bordiurach zastosowano ornament *rocaille* z wplecioną weń kratką regencyjną. Inny zestaw elementów zdobniczych pojawił się na jednej z chełmińskich donacji, wykonanej między 1767 a 1775 rokiem (il. 7)⁵³. Wykorzystano tam przede wszystkim ceowniki i esownice zakończone grzebieniami oraz element roślinny: winorośl z kwiatami.

Najbogatszy jednak i najokazalszy program ornamentalny ma wotum z 1748 roku (il. 3)⁵⁴. W jego bordiurze i rozczłonkowanym zwieńczeniu obficie zastosowany został ornament *rocaille*, liście akantu płomienistego, niektóre o grzebieniowych zakończeniach, muszle, a także dwa zwisy

⁴⁸ M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, s. 256, 530 n., 795; Fototeka IZIK, nr 138529–138530, 82094–82095, 127927, 127939.

⁴⁹ M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, s. 446 (tu łuk wieńczący ramkę niesłusznie określono jako nadwieszony); Fototeka IZIK, nr 127377–127378.

⁵⁰ E. Celińska, *op. cit.*, s. 190; T. Chrzanowski, M. Kornecki, *op. cit.*, s. 89.

⁵¹ E. Celińska, *op. cit.*, s. 190; J. Samek, *op. cit.*, s. 194.

⁵² M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 256; Fototeka IZIK, nr 82094–82095.

⁵³ M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 62; M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 243; Fototeka IZIK, nr 123298–123299.

⁵⁴ E. Celińska, *op. cit.*, s. 168, 181; K. Kluczajd, *Unikatowe plakiety...*, s. 130, 132; K. Kluczajd, *Skarby toruńskiej...*, s. 53; M. Woźniak, *Plakietka...*, s. 100 n.; M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 795; K. Kluczajd, *Plakietka...*, s. 144; M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 247; Fototeka IZIK, nr 138529–138530.

i anielskie skrzydła. Tam też zaprezentowano dwa rogi obfitości, które były „ulubionym motywem Letyńskiego”⁵⁵. Znalazły się one jeszcze tylko na dwóch jego realizacjach wotywnych. Na pierwszej z lat 1767–1775, przechowywanej w Muzeum Okręgowym w Toruniu, rogi obfitości znajdujące się w dolnych narożach plakietki wplecione zostały w zbarbaryzowaną wersję ornamentu *rocaille*, połączonego z liśćmi akantu i muszlami (il. 8)⁵⁶. Na drugiej z kościoła w Ostrowie nad Gopłem, ukazane zostały podobnie, jednak wkomponowano je w bardziej rozbudowaną, lecz także prymitywną dekorację rokokową (1775–1784)⁵⁷.

Innym elementem zdobniczym, który miał z upodobaniem stosować Jan Letyński w swoich wyrobach, był – zdaniem Elżbiety Celińskiej – motyw zbliżony formalnie do kartusza lub tarczy herbowej⁵⁸. Takie elementy zdobnicze pojawiły się tylko w narożach szerokiej bordiury tabliczki z Pierania z 1763 roku, wraz z ornamentem *rocaille*, liśćmi akantu i kwiatami (il. 12)⁵⁹.

Zachowany materiał zabytkowy, w którym wykorzystano dekorację rokokową, a przede wszystkim wotum z 1748 roku (il. 3), wskazuje, że złotnikowi nie były obce rozwiązania zawarte we wzorniku ornamentalnym Juste Aurèle Meissonnier’a (1693–1750)⁶⁰. Michał Woźniak dopatrywał się niedawno w „muszlowych formach”, użytych w dekoracji antepedium z katedry w Płocku z lat 1750–1759, reminiscencji kompozycji właśnie tego paryskiego artysty⁶¹. Już przed laty Elżbieta Celińska wyraziła pogląd, iż zastosowane w omawianej plakietce „bardzo bogate obramienie o niespokojnej linii” nawiązywało do motywów zdobniczych występujących w płockim zabytku⁶².

⁵⁵ E. Celińska, *op. cit.*, s. 184; J. Samek, *op. cit.*, s. 194.

⁵⁶ K. Kluczewajd, *Srebro toruńskie...*, s. 56, 65, 80.

⁵⁷ M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 531; Fototeka IZIK, nr 127939.

⁵⁸ E. Celińska, *op. cit.*, s. 185, 189.

⁵⁹ *KZS*, t. XI, z. 8, s. 67 (tu bez atrybucji); M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 559; Fototeka IZIK, nr 127848–127849.

⁶⁰ *Meissonnier (Meissonier), Juste Aurèle*, [w:] *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, Bd. XIV, Leipzig 1930, s. 347 n.; M. Pape, *Juste Aurèle*, [w:] *Fantastische Formen. Ornament von Dürer bis Boucher*, red. G. Unverfehrt, Göttingen 1992, nr 58.

⁶¹ M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 225, t. 2, s. 234.

⁶² E. Celińska, *op. cit.*, s. 181.

Tematy ikonograficzne wykorzystane przez Jana Letyńskiego są typowe dla złotnictwa wotywnego. Najczęściej prezentowano na plakietkach przeróżne wizerunki maryjne. Niektóre takie wyobrażenia inspirowane były kultowymi przedstawieniami, pochodzącymi z lokalnych sanktuariów. Na dwóch srebrnych blachach ukazano figurę Madonny, znajdującą się niegdyś w Łąkach Bratiańskich, a obecnie przechowywaną w kościele św. Tomasza Apostoła w Nowym Mieście Lubawskim. Rzeźba ta prezentuje Matkę Boską trzymającą berło w lewej dłoni oraz Dzieciątko w prawej, ukazane z jabłkiem królewskim. Dodatkowo przyozdobiona została dwiema koronami i aplikacjami wykonanymi z pozłacanego srebra⁶³. Pierwsza plakietka, na której wiernie odwzorowano ten maryjny konterfekt, znajduje się w Nowym Mieście Lubawskim (1767–1775) (il. 11). Druga, wykonana w podobnym czasie, zachowała się w zespole chełmińskim (il. 7)⁶⁴. Na niej odnaleźć można Matkę Boską Łąkowską, w lustrzanym odbiciu, z adorującymi ją donatorami⁶⁵. Powyższe ujęcie ostatnio niesłusznie określono jako powielenie innego łaskami słynącego wizerunku – Matki Boskiej Lipskiej⁶⁶.

W sanktuarium w Chełmnie odnaleźć można również jego wotywną realizację odwołującą się do czczonego tam obrazu Matki Boskiej Chełmińskiej, reprezentującej typ ikonograficzny zwany *Pietą* Bolesną (1742–1789) (il. 13)⁶⁷. Innym przykładem jest srebrna donacja znajdująca się w Luba-

⁶³ *Madonny diecezji toruńskiej w grafice Krystyny Szalewskiej*, oprac. M. Woźniak, Toruń 1993, s. 11.

⁶⁴ M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 62 (tu jedynie jako wyobrażenie Matki Boskiej z Dzieciątkiem); M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 243; Fototeka IZIK, nr 123298–123299.

⁶⁵ Poza adoranta oznaczała postawę klęczącą, z rękami złożonymi do modlitwy. Taki sposób prezentacji donatorów występował najczęściej w kompozycjach wotywnych: A. Jaśkiewicz, *Złotnictwo wotywnie regionu częstochowsko-wieluńskiego. Studium z zakresu sztuki prowincjonalnej i ludowej XVII–XIX wieku*, Częstochowa 1982, s. 74; J. Jagła, *Wieczna prośba i dziękczynienie. O symbolicznych relacjach między sacrum i profanum w przedstawieniach wotywnych z obszaru Polski centralnej*, Warszawa 2009, s. 115 n.

⁶⁶ M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 243.

⁶⁷ KZS, t. XI, z. 4, s. 23; T. Mroczo, *op. cit.*, s. 194; M. Pielas, *Matka Boska Bolesna*, Warszawa 2000, s. 176; M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 62; M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 243; Fototeka IZIK, nr 123260–123261. Na plakietce, obok Matki Boskiej Chełmińskiej, ukazano również rękę. Przedstawienia fragmentów ciała ludzkiego oraz jego organów ujawniały intencję złożenia daru: prośbę o uzdrowienie lub podzięko-

wie, ostatnio datowana na trzecią ćwierć XVIII wieku, na której wyobrażono scenę z Dzieciństwa Marii – nauczanie przez św. Annę⁶⁸. Powyższe ujęcie nawiązuje do jednego z wezwań tamtejszej świątyni, odnoszącego się właśnie do matki Najświętszej Marii Panny⁶⁹. Temat ten, pomimo że nie został opisany ani w Nowym Testamencie, ani w pismach apokryficznych, upowszechnił się w sztuce wraz z rozwojem kultu świętej⁷⁰.

Na plakietkach Letyńskiego można odnaleźć również wiele innych wizerunków maryjnych. Dwukrotnie pojawiło się wyobrażenie Matki Boskiej Szkaplerznej. Na wotum z Markowic ukazane zostało nad panoramą kalwarii w Pakości (il. 1)⁷¹. Na jednej z lipineckich blach zaprezentowano zaś Matkę Boską z Dzieciątkiem, ofiarowującą bracki szkaplerz św. Szymonowi Stockowi. Scenie tej dodatkowo towarzyszy jedna ze świętych karmelitańskich: św. Teresa z Avila lub św. Maria Magdalena de Pazzi (il. 15)⁷².

wanie za nie: A. Jaśkiewicz, *op. cit.*, s. 20 n., 74 n.; J. Jagła, *op. cit.*, s. 166; M. Woźniak, *op. cit.*, t. 1, s. 245. Pośród realizacji wotywnych z warsztatu Jana Letyńskiego można odnaleźć również samodzielne wyobrażenia: dwa wota z Chelmonia z parą nóg i rąk oraz po jednym z Szynwałdu z wizerunkiem oczu i Boleszyna z kobiecym popiersiem w ujęciu *en face*: M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 33, 76, 744; M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 245–246, t. 2, s. 270 (tu dzieło z Boleszyna datowano na rok 1770, natomiast z Szynwałdu na lata 1770–1780); Fototeka IZIK, nr 124425, 124426, 127228–127229, 130942. Na srebrnych blachach z Muzeum Archidiecezji Warszawskiej (1746) i Muzeum Okręgowego w Toruniu z lat 1767–1775 ukazano niemowlę w powijkach. Z jednej strony motyw ten wyrażał chęć ochrony zdrowia dziecka, z drugiej mógł również symbolizować prośbę dotyczącą posiadania potomka: A. Jaśkiewicz, *op. cit.*, s. 20 n.; J. Jagła, *op. cit.*, s. 146.

⁶⁸ G. Liek, *Die Stadt Löbau in Westpreussen mit Berücksichtigung des Landes Löbau, Marienwerder 1893*, s. 399 n.; IS PAN, KZS, sygn. 59, s. 29; M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 402; M. Woźniak, *op. cit.*, t. 1, s. 244; Fototeka IZIK, nr 131479–131480.

⁶⁹ M. Woźniak, *op. cit.*, t. 1, s. 244.

⁷⁰ T. Dziubecki, *Dzieciństwo NMP*, [w:] *Ikonografia nowożytnej...*, t. 1, s. 99.

⁷¹ M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 446; Fototeka IZIK, nr 127377–127378. Wedle Zofii Białłowicz-Krygierowej na plakietce ukazano Matkę Boską Pakoską: KZS, t. XI: *Województwo bydgoskie*, z. 10: *Mogilno, Strzelno, Trzemeszno i okolice*, oprac. Z. Białłowicz-Krygierowa, Warszawa 1982, s. 26 (tu bez atrybucji oraz niesłusznie datowana na 2 poł. XVIII w.).

⁷² We wstępnej inwentaryzacji do KZS pojawiła się jedynie wzmianka, że przedstawiono na niej zakonnik i zakonnicę: IS PAN, KZS, sygn. 59, s. 21. Wyobrażenia przekazania szkaplerza świętym omówiła Krystyna Moisan: K. Moisan, *Matka Boska Szkaplerzna*, [w:] *Ikonografia nowożytnej...*, t. 2, s. 117 n.

Tam też znajduje się tabliczka, na której widoczna jest ukoronowana Matka Boska z Dzieciątkiem w typie Różańcowej, adorowana przez św. Dominika, obok którego ukazano psa z pochodnią w pysku, oraz św. Katarzynę Sienieńską (il. 16)⁷³. Powyższe ujęcie osiągnęło największą popularność w rodzimej sztuce. Co więcej, wizerunek Madonny w koronie jest być może zredukowaną recepcją typu *Assunty-Incoronaty*, pojawiającego się w innych tego rodzaju przedstawieniach⁷⁴.

Ciekawe jest również wotum z 1748 roku z wyobrażeniem *Mater Misericordiae* – Matki Boskiej w płaszczu opiekuńczym, koronie, stojącej na obłokach, dodatkowo na jej piersi ukazano Oko Opatrzności Boskiej w trójkącie (il. 3)⁷⁵. Pod połami okrycia umieszczono donatorki w pozach adorantek. Druga ich grupa, ukazana w taki sam sposób, znajduje się w dolnej strefie dzieła. Przedstawienie to realizuje ideę związaną z boskim macierzyństwem oraz reprezentuje typ *Mater omnium* – opiekunki „wszystkich niewiast”⁷⁶. W 2012 roku Michał Woźniak wyraził opinię, że nawiązuje ono również do ikonografii Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny⁷⁷. Wymowa tej kompozycji podkreślona została także w jej inskrypcji: *Do ciebie wzdychamy Matko Opatrzności Boskiej i Służebnico / Do ciebie wołamy. / Przenajświętszej Opatrzności Boskiej / Najniegodniejsze / służebnice toruńskie ofiarują; i / rzucają się w przepaść miłosierdzia / nieprzebranego. Roku 1748 / dnia 14 Lipca.*

Warto też odnotować srebrną blachę z Lipinek z 1750 roku, na której widnieje legendarne wyobrażenie św. Łukasza w roli malarza (il. 17)⁷⁸.

⁷³ IS PAN, KZS, sygn. 59, s. 22 (tu nietrafnie zidentyfikowano św. Katarzynę Sienieńską jako św. Klarę).

⁷⁴ K. Moisan, *Matka Boska Różańcowa*, [w:] *Ikongrafia nowożytnej...*, t. 2, s. 69, 57.

⁷⁵ E. Celińska, *op. cit.*, s. 186; B. Szafranec, *op. cit.*, s. 42; M. Woźniak, *Plakieta...*, s. 100 n., 163; M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 795; K. Kluczajd, *Unikatowe plakiety...*, s. 132; K. Kluczajd, *Skarby toruńskiej...*, s. 53; J. Domasłowski, *op. cit.*, s. 218; K. Kluczajd, *Plakieta...*, s. 144; M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 247; Fototeka IZIK, nr 138529–138530.

⁷⁶ B. Szafranec, *op. cit.*, t. 2, s. 34, 42; M. Woźniak, *Plakieta...*, s. 100; K. Kluczajd, *Unikatowe plakiety...*, s. 132.

⁷⁷ M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 247.

⁷⁸ IS PAN, KZS, sygn. 59, s. 22 (tu fundator został błędnie rozpoznany jako drugi malarz).

W centrum widoczna jest Matka Boska z Dzieciątkiem w typie Śnieżnej, w obłokach, poniżej zaś święty z głową byka u stóp, malujący przy sztaludze oblicze Madonny. Klęczący obok fundator trzyma w dłoniach już jej ukończony obraz. Ikona ta, zwana również *Salus Populi Romani*, znajduje się w rzymskim kościele Santa Maria Maggiore. W XIII wieku wykonanie jej przypisano temu Ewangelistcie⁷⁹. W kościele lipineckim odnaleźć można również tabliczkę, z tego samego roku, na której ukazano jeden z „najważniejszych tematów w sztuce sakralnej czasów nowożytnych” – Zwiastowanie Najświętszej Marii Pannie, wzbogacone o postać klęczącego wotanta (il. 18)⁸⁰.

Z rzadka na wotach sygnowanych przez Letyńskiego pojawiały się wizerunki Osób Boskich. Na jednej z donacji z Lipinek, sprawionej w 1750 roku, przedstawione zostało Boże Narodzenie, które ograniczono tylko do wizerunku Dzieciątka Jezus ułożonego w żłóbku i klęczącej obok Marii, adorowanych przez dwóch zakonników (il. 19)⁸¹. Udało się odnaleźć zaledwie trzy plakietki z wyobrażeniem Chrystusa na krzyżu: w Chełmnie (1749–1789), Wąbrzeźnie (il. 10) i Unisławiu – obie z lat 1767–1775⁸². Do tej grupy należy zaliczyć również donację z Kościelca z przedstawieniem krucyfiksu i pary oczu z brwiami, obecnie datowaną na trzecią ćwierć

⁷⁹ G. Jurkowlaniec, *Kopie wizerunku Matki Boskiej Śnieżnej w epoce nowożytnej*, [w:] *Barok polski wobec Europy. Sztuka przekładu*, red. A. Nowicka-Jeżowa, M. Prejs, Warszawa 2005; R. Mączyński, *Blaski złotniczego kunsztu. Studia z dziejów rzemiosła artystycznego XVII i XVIII wieku*, Toruń 2010, s. 21.

⁸⁰ IS PAN, KZS, sygn. 59, s. 21; H. Graczyk, *Zwiastowanie*, [w:] *Ikonomia nowożytnej...*, t. 1, s. 119.

⁸¹ IS PAN, KZS, sygn. 59, s. 21 (tu niesłusznie zidentyfikowano scenę jako wyobrażenie Matki Boskiej z dwoma mnichami i parą świętych).

⁸² M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 62, 814 (tu jako czas powstania tabliczki z Chełmna wskazano lata 1742–1789); M. Woźniak, *op. cit.*, t. 1, s. 242; Fototeka IZIK, nr 123315, 124915–124916. Na unisławskim zabytku razem z Ukrzyżowanym ukazano również krowę. Wizerunki poszczególnych przedstawicieli żywego inwentarza wskazywały powód czynienia takich wotywnych donacji: prośbę o ochronę ich zdrowia lub podziękowanie za otrzymane już łaski: A. Jaśkiewicz, *op. cit.*, s. 15 n., 78 n.; J. Jagła, *op. cit.*, s. 157 n. Podobne ujęcie ma plakietka z Grzebska z lat 1767–1775, na której wyobrażono nieokreślonego patrona oraz klęczącego donatora, owcę i krowę: M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 265; Fototeka IZIK, nr 82094–82095.

XVIII wieku⁸³. Zachowało się także niewiele wotów z wizerunkiem Oka Opatrzności Boskiej w trójkącie, adorowanym przez fundatorów – wotum z Chełmna z 1750 roku (il. 4)⁸⁴. Zredukowana wersja tego tematu zaprezentowana została na srebrnej blasze pochodzącej z kościoła dominikanów w Toruniu, a obecnie przechowywanej w tamtejszej świątyni św. Jakuba (1750–1758)⁸⁵. W prawym górnym rogu ukazano motyw otwartych niebios, z których wydostają się promienie.

Wśród realizacji wotywnych, powstałych w tym warsztacie, odnaleźć można również te z wizerunkami świętych orędowników: tabliczka z 1746 roku z Muzeum Archidiecezjalnego w Warszawie z wyobrażeniami św. Ignacego Loyoli, trzymającego otwartą księgę z dewizą zakonu jezuitów: *Ad maiorem Dei gloriam* i Franciszka Ksawerego z krzyżem, w ujęciach półpostaciowych, w obłokach (il. 2) czy plakietka z Młyńca Drugiego, prezentująca św. Michała Archanioła (1767–1775)⁸⁶. Ciekawe i bardziej rozbudowane sceny znajdują się na dwóch plakietkach z Lipinek (1750). Na pierwszej widoczna jest Matka Boska w koronie i z berłem w dłoni, którą adorują cztery męczennicy: po lewej stronie św. Piotr przedstawiony z krzyżem i św. Paweł z mieczem, po prawej zaś św. Szczepan trzymający kamień oraz św. Wawrzyniec z rusztem (il. 5)⁸⁷. Na drugim wotum poniżej wizerunku Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej (*Immaculaty*) umieszczono grupę świętych wyznawców: Kazimierza Królewicza w książących szatach ze złożoną na ziemi koroną, nierozpoznanego świę-

⁸³ KZS, t. XI, z. 8, s. 25 (tu bez atrybucji oraz błędnie datowana na XVIII/XIX w.); M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 336; M. Woźniak, *op. cit.*, t. 1, s. 241; Fototeka IZIK, nr 130156.

⁸⁴ KZS, t. XI, z. 4, s. 23; T. Mroczo, *op. cit.*, s. 194; M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 67; M. Woźniak, *op. cit.*, t. 1, s. 240.

⁸⁵ M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 774; M. Woźniak, *op. cit.*, t. 1, s. 241 (tu datowana na lata 1770–1780); Fototeka IZIK, nr 132353.

⁸⁶ L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, t. 3, *Iconographie des saints*, cz. 1, Paris 1958, s. 539; cz. 2, Paris 1958, s. 673; M. Gradowski, M. Pielas, *op. cit.*, t. 1, s. 459; Fototeka IZIK, nr 124151–124153.

⁸⁷ IS PAN, KZS, sygn. 59, s. 22 (tu niesłusznie rozpoznano maryjne przedstawienie jako tronującej, nietrafnie zidentyfikowano również św. Pawła jako św. Agnieszkę oraz św. Szczepana jako św. Mikołaja Biskupa); L. Réau, *op. cit.*, t. 3, cz. 1, s. 448, cz. 2, s. 789, cz. 3, Paris 1959, s. 1039, 1084.

tego, Alojzego Gonzagę z lilią i mitrą u stóp oraz Franciszka Ksawerego z łaską pielgrzymią (il. 6)⁸⁸.

Dzieła Jana Letyńskiego charakteryzuje zróżnicowanie jakościowe⁸⁹. Jan Samek wyraził przed laty pogląd, że ze względu na znaczną liczbę zamówień „korzystał [on] z pomocy sił warsztatowych”, wobec tego ich wartość artystyczna była niewysoka⁹⁰. Wiadomo, że złotnik kierował dużym zakładem rzemieślniczym, w którym zatrudniał okresowo nawet trzech czeladników⁹¹. Najlepsze prace – jak zauważyli Tadeusz Chrzanowski i Marian Kornecki – powstały w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XVIII wieku⁹². Poruszany w literaturze przedmiotu problem uwidocznił się przede wszystkim w sygnowanych przez niego plakietkach wotywnych. Wczesne tabliczki: z Markowic fundowana w 1742 roku i Muzeum Archidiecezji Warszawskiej z roku 1746 oraz dziesięć z Lipinek (1750), są dziełami dobrej klasy (il. 1–2, 5–6, 15–19). Na wyróżnienie zasługuje jednak wotum z 1748 roku, które prezentuje wysoki poziom kunsztu złotniczego (il. 3)⁹³. Znaczna liczba zachowanych blach przedstawia „bardzo niskie walory artystyczne, czasem są wręcz prymitywne”, dlatego najpewniej wykonane zostały „nie przez samego mistrza, lecz jego współpracowników”⁹⁴.

Dotychczas w literaturze przedmiotu srebrnym wotom Jana Letyńskiego nie poświęcono zbyt wiele uwagi, mimo że stanowią one pokażną część jego dorobku artystycznego. W powyższych rozważaniach zestawione zostały wszystkie dotąd znane realizacje wotywne, przygotowane w jego warsztacie, a ponadto kilkanaście niedawno odnalezionych, pozostających

⁸⁸ IS PAN, KZS, sygn. 59, s. 21 (tu niewłaściwie określono wyobrażenie jako scenę adoracji Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej przez parę królewską); L. Réau, *op. cit.*, t. 3, cz. 1, s. 260; cz. 2, s. 539; V. Mayr, L. Schütz, *Aloysius (Luigi) Gonzaga SJ*, [w:] *Lexikon der christlichen Ikonographie*, red. E. Kirschbaum, t. 5, *Ikonographie der Heiligen Aaarona bis Crescentius vorn Rom*, Rom 1973, s. 102.

⁸⁹ E. Celińska, *op. cit.*, s. 190; J. Samek, *op. cit.*, s. 194; M. Woźniak, *Jan Letyński...*, s. 122; T. Chrzanowski, M. Kornecki, *op. cit.*, s. 89; M. Woźniak, *Letyński Jan...*, s. 53; K. Mikulski, A. Kucharski, *op. cit.*, s. 103.

⁹⁰ J. Samek, *op. cit.*, s. 194.

⁹¹ K. Mikulski, *op. cit.*, s. 138, 140.

⁹² T. Chrzanowski, M. Kornecki, *op. cit.*, s. 89.

⁹³ M. Woźniak, *Jan Letyński...*, s. 122.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 122.

stających do tej pory poza dyskursem naukowym: dziesięć wotów z Lipinek (wzmiankowanych jedynie w niewydanym drukiem *Katalogu zabytków sztuki w Polsce*), dwie tabliczki z Wąbrzeźna oraz po jednej z Muzeum Archidiecezji Warszawskiej i Nowego Miasta Lubawskiego.

Katarzyna Krupska

*silver plaques as votive offerings from Toruń goldsmith
Jan Letyński's workshop – summary*

The paper deals with votive plaques originating from the workshop of Jan Letyński, a member of the Toruń goldsmiths' guild from 1742 to 1789. Such objects made by him have been largely neglected by researchers, even if they constitute a considerable part of the master's production.

It proved possible to identify *forty* extant plaques by Letyński, some of which have already been discussed in literature. They can be found, above all, in Roman Catholic churches and religious sanctuaries of the Chełmno Land: Boleszyn, Chełmno, Lipinki, Lubawa, and Nowe Miasto Lubawskie. A few of them are also preserved in Catholic cult centres in Cuyavia (Młyniec, Pieranie), and northern Masovia – all these territories are rather close to Toruń. In the town itself two items are now deposited in the collection of the District Museum, including a plaque dated 1748, which originates from the local church of St. John the Baptist and St. John the Evangelist. Furthermore, one plate remains in the possession of the Archdiocesan Museum in Warsaw.

The objects discussed are diversified with regard to technical quality and artistic value, typically for the genre. Several of them display high class of execution, although in general this is not the case; therefore, the majority may be attributed to workshop assistants. Votive plaques by Jan Letyński also exhibit a wide variety of iconographic and decorative motives: from plain depictions of human body parts, or animals, to religious scenes of sophisticated composition surrounded by rich Rococo ornament.

Ilustracja 1

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem Matki Boskiej Szkaplerznej oraz panoramą kalwarii w Pakości, 1742. Markowice, kościół parafialny Nawiedzenia NMP. Fot. K. Krupska

Ilustracja 2

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem Matki Boskiej płaszcza opiekuńczego i donatorkami, 1746. W zbiorach Muzeum Archidiecezji Warszawskiej. Fot. K. Krupska

Ilustracja 3

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem Matki Boskiej plaszcz opiekunczego i donatorkami, 1748. Toruń, kościół św. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty w Toruniu, (obecnie w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu). Fot. K. Deczyński

Ilustracja 4

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem Oka Opatrzności Boskiej i donatorem, 1750. Chełmno, kościół parafialny Wniebowzięcia NMP. Fot. K. Krupska

Ilustracja 5

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem Matki Boskiej, św. Piotrem Apostołem, św. Pawłem Apostołem, św. Szczepanem i św. Wawrzyńcem, 1750. Lipinki, kościół parafialny św. Piotra i Pawła. Fot. K. Krupska

Ilustracja 6

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej, św. Kazimierza Królewicza, nierozpoznanego świętego, św. Alojzego Gonzagi i św. Franciszka Ksawerego, 1750. Lipinki, kościół parafialny śś. Piotra i Pawła. Fot. K. Krupska

Ilustracja 7

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem Matki Boskiej Łąkowskiej i parą donatorów, 1767–1775. Chełmno, kościół parafialny Wniebowzięcia NMP. Fot. K. Krupska

Ilustracja 8

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem Matki Boskiej Śnieżnej i niemowlęciem w powijakach, 1767–1775. W zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu. Fot. K. Deczyński

Ilustracja 9

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem nierozpoznanego świętego, donatorem, krową i owcą, 1767–1775. Grzebsk, kościół parafialny św. Leonarda, obecnie zaginione. Fot. W. Górski

Ilustracja 10

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem Ukrzyżowanego Chrystusa i parą donatorów, 1767–1775. Wąbrzeźno, kościół parafialny św. Szymona Apostoła. Fot. K. Krupska

Ilustracja 11

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem Matki Boskiej Łąkowskiej i parą donatorów – fragment, 1767–1775. Nowe Miasto Lubawskie, kościół parafialny św. Tomasza Apostoła. Fot. K. Krupska

Ilustracja 12

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem Matki Boskiej z Dzieciątkiem, donatorką i parą oczu, 1763. Pieranie, kościół parafialny św. Mikołaja. Fot. K. Krupska

Ilustracja 13

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem Matki Boskiej Chelmińskiej i ręką – fragment, 1742–1789. Chelmino, kościół parafialny Wniebowzięcia NMP. Fot. K. Krupska

Ilustracja 14

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem popiersia donatorki, 1742–1789. Bole-szyn, kościół parafialny św. Marcina. Fot. K. Krupska

Ilustracja 15

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem Matki Boskiej Szkaplerznej, św. Tomaszem Stockiem i świętą karmelitańską, 1750. Lipinki, kościół parafialny śś. Piotra i Pawła. Fot. K. Krupska

Ilustracja 16

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem Matki Boskiej Różańcowej, śś. Dominikiem Guzmanem i Katarzyną Sieneńską, 1750. Lipinki, kościół parafialny śś. Piotra i Pawła. Fot. K. Krupska

Ilustracja 17

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem św. Łukasza jako malarza i donatorem, 1750. Lipinki, kościół parafialny św. Piotra i Pawła. Fot. K. Krupska

Ilustracja 18

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem sceny Zwiastowania i donatorem, 1750.
Lipinki, kościół parafialny św. Piotra i Pawła. Fot. K. Krupska

Ilustracja 19

Jan Letyński, plakietka wotywna z wyobrażeniem sceny Bożego Narodzenia i parą donatorów, 1750. Lipinki, kościół parafialny śś. Piotra i Pawła. Fot. K. Krupska

